

ЛІТЕРАТУРА

1. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, від 27.01.1967 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_480.
2. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір, від 22.04.1968 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_483.
3. ILC Report. A/57/10. 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_57_10.pdf.
4. Draft articles on the responsibility of international organizations (2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_11_2011.pdf&lang=EF.
5. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве / Колосов Ю.М. – М. : Юрид. лит., 1975. – 256 с.
6. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть : [учеб. для студентов юрид. фак. и вузов] / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.
7. Воробьева Е.А. Международно-противоправное деяние международной организации и основания его возникновения / Е.А. Воробьева // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 3. – С. 13–19.
8. UN Doc. A/64/10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_64_10.pdf.
9. Tim Hiller Sourcebook on Public International Law, Routledge. – London, 1998. – 883 с.
10. International Monetary Fund. Финансовая организация и деятельность США / International Monetary Fund. – Вашингтон : International Monetary Fund, 1998. – 169 с.
11. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами, від 29.03.1972 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_126.
12. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 12.09.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_006.

УДК 341.23-048.93

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ МИРНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

SOME ISSUES OF THE PEACEFUL INTERNATIONAL DISPUTE RESOLUTIONS INSTITUTE

Малишева О.М.,
студентка

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню загальнотеоретичних питань інституту мирного розв'язання міжнародних спорів. Особлива увага приділяється визначенню поняття «міжнародний спір», а також аналізу передбачених Статутом Організації Об'єднаних Націй засобів, за допомогою яких можливе мирне врегулювання міжнародних спорів між державами.

Ключові слова: міжнародний спір, принцип мирного вирішення спорів, ООН, переговори, міжнародний арбітраж, Міжнародний Суд, Рада Безпеки ООН.

В статье анализируются общетеоретические аспекты института мирного урегулирования международных споров. Особое внимание уделяется определению понятия «международный спор», а также анализу предусмотренных Уставом Организации Объединенных Наций способов, с помощью которых возможно мирное урегулирование международных споров между странами.

Ключевые слова: международный спор, принцип мирного урегулирования споров, ООН, переговоры, международный арбитраж, Международный Суд, Совет Безопасности ООН.

The article analyses topical theoretical aspects connected with peaceful dispute resolutions between countries according to the standards of international law.

In the world history the twenties century was marked by a prohibition to use armed forces during the resolving international conflicts between countries. This prohibition has become a universal standard that was regulated in such international acts as the Charter of the League of Nations in 1918, the Covenant on the abolition of the war as an instrument of national policy of 1928 and the UN Charter. However, the formal prohibition of force-based methods for resolving disputes cannot be regarded as a panacea insofar international armed conflicts are still known to be a fairly widespread phenomenon. At the same time such a formal prohibition is considered to be an impulse to develop peaceful resolutions and procedures for resolving international conflicts.

Since the legal institute of peaceful dispute resolutions is still being studied and developed by a large number of scientists, the further detailed study its issues is hugely relevant. That is why particular attention in this article was drawn to determining the content of the peaceful settlement of international disputes, formulation of the concept of «international dispute», study of the classification of peaceful international disputes resolutions and determining the most effective peaceful resolutions of conflicts between countries in modern international society. Moreover, a lot of attention is paid to the analyses of peaceful dispute resolutions appointed by the UN Charter.

Key words: international disputes, the peaceful dispute resolutions principle, UN, negotiations, international arbitration, International Court, United Nations Security Council.

Світова історія людства являє собою переплетіння конфліктів і компромісів, а тому досить довгий період історії міжнародні спори вирішувалися війнами, міжнародними та внутрішніми збройними конфліктами, оскільки загальне міжнародне право не покладало на держав обов'язку щодо вирішення спорів виключно мирними засобами. У ХХ столітті заборона застосування збройної сили задля врегулювання міжнародних конфліктів набула характеру універсальної норми, що отримала нормативне закріплення в таких міжнародних актах, як Статут Ліги

Націй 1918 р., Пакт про відмову від війни як знаряддя національної політики 1928 р. та Статут ООН.

Однак формальна заборона силових методів розв'язання спорів не стала панацеєю. Міждержавні збройні конфлікти й на сьогодні є досить поширеним явищем, насамперед у зв'язку з війною в Сирії, Лівії, Афганістані та низкою інших збройних конфліктів по всьому світу, а також враховуючи збройний напад Російської Федерації на Україну. Проте заборона застосування збройної сили надала потужного імпульсу розвитку мирних засо-

бів і процедур вирішення міжнародних конфліктів. Тому цей напрям став важливою складовою частиною міжнародних відносин і популярним предметом міжнародно-правових досліджень.

Застосування інституту мирного вирішення міжнародних спорів, перш за все, ґрунтується на основних принципах міжнародного права. Серед фундаментальних наукових досліджень, присвячених аналізу даного поняття, слід виокремити праці таких вчених, як З.В. Мамон, О.О. Зогуля, А.Н. Попков, С.Л. Лазарев, І.І. Лукашук, О.М. Ладиженський.

У зв'язку з тим, що інститут мирного вирішення міжнародних конфліктів все ще перебуває в процесі розвитку та вивчення його науковцями, актуальним на сьогодні є подальше дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних із мирними засобами вирішення міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві. А тому необхідним є вирішення таких завдань, як: визначення змісту принципу мирного вирішення міжнародного спору; формулювання поняття «міжнародного спору»; дослідження класифікації мирних засобів вирішення міжнародних спорів; визначення, які засоби мирного вирішення конфліктів є найбільш дієвими в сучасному суспільстві.

На сьогоднішній доктрина міжнародного права не містить достатньої та обґрунтованої теоретичної розробки змісту принципу мирного вирішення міжнародних спорів, незважаючи на те, що цей принцип закріплений у Статуті ООН.

Складнощі визначення цього принципу полягають у тому, що зобов'язання, які могли б визначити його зміст, доводяться на підставі документів, які мають рекомендаційний характер, а тому виникають питання щодо юридичної обов'язковості кожного із цих зобов'язань, передбачених Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 р.), Манільською декларацією про мирне вирішення міжнародних спорів (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 37/10 від 15 листопада 1982 р.), Декларацією про запобігання й усунення спорів, що можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці, і про роль ООН у цій галузі (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 43/51 від 5 грудня 1988 р.) та низкою інших документів.

Якщо казати про певне нормативне визначення принципу мирного вирішення міжнародних спорів, то доцільним було б посилатися на п. 3 ст. 2 Статуту ООН, який закріплює, що кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість.

У той же час Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнята 24 жовтня 1970 XXV сесією Генеральної Асамблеї ООН, наводить більш розгорнуте формулювання принципу мирного вирішення міжнародних спорів: «Кожна держава вирішує власні міжнародні суперечки з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість. Держави повинні прагнути до якнайшвидшого і справедливого вирішення міжнародних суперечок шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами на свій вибір. У пошуках такого врегулювання сторони повинні погоджувати такі мирні засоби, які відповідали б обставинами і характером конкретному спору. Сторони в суперечці зобов'язані в разі, якщо вони не досягнуть вирішення спору одним із вищезазначених мирних засобів, продовжувати прагнути до врегулювання спору іншими узгодженими між ними мирними засобами» [1].

Однак велика кількість західних авторів-науковців у свої працях, як щодо принципів міжнародного права, так і щодо мирного вирішення міжнародних суперечок, не розкривають питання про зміст цього принципу. Вони зазвичай обмежуються лише викладом переліку мирних засобів, як таких, поза зв'язком із зобов'язаннями держав, що впливають із заборони застосування сили в міжнародних відносинах, або ж простим дублюванням зобов'язань держав, що передбачаються міжнародно-правовими актами.

Таким чином, на підставі аналізу наведених вище а також інших положень міжнародно-правових актів можна зробити висновок про те, що зміст принципу мирного вирішення міжнародних спорів становлять типовий перелік зобов'язань, що пропонуються сучасною доктриною міжнародного права та сукупністю засобів мирного вирішення міжнародних спорів, передбачених Статутом ООН, сутність яких ми далі розкриємо. Окремі автори зазначають такі зобов'язання держав:

- 1) вирішувати міжнародні спори виключно мирними засобами;
- 2) вирішувати мирними засобами всі свої спори, незалежно від їх виду;
- 3) вирішувати спори якнайшвидше та своєчасно;
- 4) не залишати спір невирішеним і не припиняти процес мирного врегулювання та пошуку взаємоприйнятних рішень;
- 5) використовувати визнані в міжнародному праві мирні й інші засоби на власний вибір;
- 6) утримуватися від дій, що можуть загострити спір або поглибити напруженість (наприклад, висування ультимативних вимог), і не наражати на небезпеку міжнародний мир та безпеку;
- 7) вирішувати спори на основі міжнародного права та справедливості; виконувати прийняте в узгодженому порядку рішення.

Головною підставою для застосування інституту мирного вирішення міжнародних спорів є, безумовно, виникнення між державами певного спору. Це вимагає встановлення змісту самого поняття «міжнародний спір», яке в доктрині використовується як узагальнююче поняття, оскільки, крім нього, можна зустріти такі терміни, як «неузгодженість», «суперечка», «конфлікт», «розбіжність» тощо. Усталеної практики щодо вживання якогось конкретного терміну з метою позначення певних спорів не склалося, саме тому термін «міжнародний спір» й використовується як родове поняття.

Понятійний апарат Статуту ООН – багатостороннього міжнародного договору, учасниками якого є практично всі держави світу, в тому числі й Україна, передбачає використання термінів «ситуація» та «спір» (положення Глави VI «Мирне вирішення спорів» [2, ст. 33-38] і Глави VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії» [2, ст. 39-51])

Ці два поняття не мають нормативно визначених ознак, однак доктрина міжнародного права виходить із того, що «ситуація» не визначається чітко окресленими вимогами однієї держави до іншої, а в «спорі», навпаки, сторони пред'явили одна одній взаємні претензії [3, с. 59].

Характерною рисою «спору» є наявність учасників, в яких претензії завжди сформульовані і збігаються з предметом спору. При цьому держави свої претензії обґрунтовують законними інтересами і нормами міжнародного права. У тому випадку, коли претензії держав не збігаються з предметом спору, вони так і залишаються претензіями, без надії на інституціоналізацію (формування і розвиток) спору.

Міжнародний Суд ООН стосовно цього положення зазначив, що «односторонні претензії не утворюють спору» [5, с. 81].

Отже, міжнародний спір можна визначити як формально (об'єктивно) виражену суперечність між суб'єктами

міжнародного права з питання факту або права. Міжнародний спір – це юридичний факт, констатація наявності якого вимагає від його учасників та інших заінтересованих суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів [4, с. 125].

Доктрина міжнародного права містить різні класифікації всіх засобів мирного вирішення спорів, а тому виокремити якусь одну загальну класифікацію виявляється доволі складно, оскільки всі вони передбачають віднесення того чи іншого засобу до якогось виду на основі його окремої ознаки.

На нашу думку, основною класифікацією засобів мирного вирішення міжнародних спорів необхідно вважати класифікацію А.Н. Попкова, відповідно до якої всі засоби мирного вирішення спорів поділяються на дві групи.

Погоджувальні засоби (перемови, консультації, слідча й погоджувальна комісії, посередництво, добрі послуги тощо) становлять першу групу й визначаються як дипломатичні, оскільки всі сторони спору самостійно «контролюють» спір та можуть прийняти або ж відкинути запропонований механізм врегулювання цього спору. До другої групи, яка визначається як правові засоби, входять міжнародний арбітраж і розгляд спору міжнародними судами [6, с. 26].

Якщо проводити порівняння цих двох груп засобів, то необхідно зазначити, що рішення, яке приймається за допомогою правових засобів, завжди ґрунтується на нормах міжнародного права; в той час як рішення, прийняте в рамках дипломатичних засобів, засновується на досягненні компромісу між сторонами спору, а тому дозволяється більш вільне тлумачення норм міжнародного права.

Крім того, рішення, запропоноване внаслідок застосування правового засобу, завжди характеризується юридично обов'язковою силою стосовно сторін відповідного міжнародного спору; в той час як рішення, досягнуте в рамках дипломатичного засобу, носить рекомендаційний характер.

Відповідно до ст. 33 Статуту ООН сторони, що беруть участь у спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні насамперед намагатися розв'язати його за допомогою переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або інших мирних способів за своїм вибором. Тобто Статут ООН не наводить вичерпний перелік таких засобів, а лише закріплює низку можливих для застосування засобів вирішення конфліктів.

Загальне міжнародне право не закріплює імперативного обов'язку держави застосовувати конкретний засіб, а навпаки, надає учасникам спору право вільного вибору засобу вирішення спору, враховуючи конкретні обставини спору. Пропонуємо стисло розглянути кожний із запропонованих Статутом ООН засобів мирного вирішення міжнародних спорів.

Отже, переговори як засіб мирного вирішення міжнародних суперечок являють собою процес пошуку рішень із спірних питань самими сторонами шляхом встановлення безпосереднього контакту та досягнення угоди між ними. Необхідно зазначити, що у всіх міжнародно-правових актах, які стосуються мирного вирішення міжнародних суперечок, переговори поставлені на перше місце, що підтверджує їх дієвість, універсальність та ефективність.

З урахуванням цих якостей переговори вважаються найбільш простим, зручним і прийнятним для сторін міжнародного спору засобом їх спілкування, що не зачіпають їхні суверенні права, і до них держави звертаються найчастіше. Усе це робить переговори найбільш поширеним і ефективним, а отже, і одним із найважливіших засобів врегулювання міжнародних розбіжностей [7, с. 54].

Практика міжнародних відносин містить приклади, коли між державами виникають спори, що не мають між

собою офіційних відносин. У таких випадках сторони звертаються до третіх держав або інших суб'єктів міжнародного права із проханням надати їм допомогу у вигляді посередництва або добрих послуг. Метою цих двох засобів є сприяння початку переговорів між сторонами та досягнення домовленості щодо врегулювання спору.

У випадку посередництва держави, що сперечаються, обирають третю особу (державу, представника міжнародної організації), що бере участь у переговорах, в якості самостійного учасника. Посередник може отримати право керувати переговорами та пропонувати варіанти вирішення спору, які, проте, не мають обов'язкової сили. Остаточне рішення в спорі приймається учасниками спору і посередником шляхом взаємної угоди, що підписується всіма сторонами. Відмова сторін спору від запропонованого варіанту не вважається недружнім актом [4, с. 91].

Добрі послуги полягають у наданні стороною, що не бере участь у конфлікті, допомоги тим, що сперечаються, в налагодженні прямого контакту, в організації безпосередніх переговорів. Звичайно, добрі послуги пропонуються третіми державами або міжнародними організаціями самостійно. Після доведення відносин сторін, що сперечаються, до стадії переговорів функції суб'єкта, що робить добрі послуги, завершуються, тому що він у самих переговорах участь не приймає. Але у випадку згоди сторін він може бути присутнім під час переговорів [8, с. 302].

Враховуючи той факт, що процедура вирішення спорів міжнародними організаціями, на відміну від судової, носить переважно політичний характер, то такий засіб мирного вирішення міжнародних спорів доцільно віднести до погоджувальних способів розв'язання міжнародних спорів; істотно зросло значення міжнародних організацій.

Центральне місце в процедурі мирного вирішення спорів займає Рада Безпеки ООН, що вправі за власною ініціативою розглянути будь-який спір для визначення того, чи не може продовження цього спору загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки [2, ст. 34]. На нашу думку, можливим є виділення таких основних напрямків в діяльності ООН у мирному вирішенні спорів:

1) підтримка миру, тобто забезпечення присутності ООН у районі міжнародного конфлікту, що пов'язане з розгортанням військового, поліцейського або цивільного персоналу ООН;

2) миротворчість, тобто дії, спрямовані на те, щоб схилити ворогуючих до мирного вирішення спору з використанням арсеналу засобів, передбаченого в розділі VI Статуту ООН, а також зупинити конфлікт і забезпечити збереження миру;

3) постконфліктна миротворчість, тобто дії з виявлення і знищення причин конфліктів, підтримка структур, схильних сприяти зміцненню миру;

4) превентивна дипломатія, тобто дії, спрямовані на профілактику виникаючих спорів між сторонами, недопущення переростання спорів у конфлікти й обмеження масштабів конфліктів.

Незважаючи на складність міжнародної обстановки, передбачена Статутом ООН система мирного врегулювання спорів дає позитивні результати, оскільки в рамках ООН обговорюються практично всі найбільш серйозні спори і конфлікти, що виникають між державами в рамках світового співтовариства [12, с. 325].

У міжнародну процедуру з примирення входить діяльність слідчих і погоджувальних комісій, що мають за мету допомогти розв'язанню спору шляхом досягнення безпосередньої угоди між сторонами. Слідча процедура (обстеження) представляє собою такий міжнародно-правовий засіб мирного врегулювання, що полягає в розслідуванні міжнародним органом, який створюється сторонами спільно з представниками третіх держав, конкретних обставин і фактичних даних, що лежать в основі міждержавних розбіжностей, та поданні відповідних доповідей

сторін спору. Погоджувальні комісії мають більш широкі повноваження, ніж слідчі комісії, тому що можуть не тільки з'ясувати і встановлювати фактичні обставини, але і рекомендувати можливе розв'язання цього спору. Але все ж таки остаточне рішення в справі приймається сторонами та не пов'язане з висновками комісії.

Що стосується міжнародного арбітражу, то він являє собою, по-перше, процедуру третейського судового врегулювання спорів між суб'єктами міжнародного права, яка завершується остаточним та обов'язковим рішенням по справі; по-друге, це орган, який відноситься до органів міжнародного правосуддя, створюється договірними сторонами для вирішення конкретного спору (суд ad hoc), спорів визначеної категорії або будь-яких спорів, що виникають між ними (постійний арбітраж) [10, с. 150]. За останні десятиліття, внаслідок активного розвитку міжнародного права та зростання міжнародної правосвідомості, склалися сприятливі умови для вирішення спорів саме міжнародним арбітражем, а тому цей засіб зарекомендував себе як ефективний інструмент вирішення міждержавних спорів, зокрема досить складних, обтяжених серйозним міжнародним протистоянням сторін.

Наступним засобом вирішення міжнародного спору без застосування насильства є судова процедура. Міжнародний суд є головним судовим органом ООН, на який покладена подвійна функція, а саме вирішення відповідно до міжнародного права юридичних спорів, переданих йому на розгляд державами, та винесення консультативних висновків з юридичних питань, запитуваних уповноваженими органами та спеціальними установами ООН. Слід зазначити, що компетенція Суду поширюється лише на суперечки між державами та вона є факультативною, оскільки суперечки між державами можуть розглядатися лише за згодою всіх сторін [9, ст. 36].

Проаналізувавши сутність передбачених Статутом ООН мирних засобів вирішення міжнародних конфліктів, ми дійшли висновку, що до найбільш ефективних засобів можна віднести переговори, що вважаються найбільш простим, зручним і прийнятним для сторін міжнародного спору засобом їх спілкування; міжнародний арбітраж, який є ефективним інструментом розв'язання доволі складних протистоянь сторін, оскільки сторони

мають можливість обрати арбітрів та місце розгляду спору; Міжнародний суд, який може надавати консультативні висновки з будь-якого питання міжнародного права й вирішує спори на основі загальних принципів та норм міжнародного права; та вирішення спорів міжнародними організаціями – оскільки таке розв'язання спорів відбувається переважно за допомогою політичних засобів, то існує більша ймовірність досягнення узгодженості сторонами спору з урахуванням особливостей політичного стану відповідних держав.

Отже, всі держави світу, коли вступають у світове співтовариство, беруть на себе зобов'язання здійснювати свою міжнародну діяльність відповідно до основних принципів міжнародного права. Одним із таких принципів є обов'язок держав вирішувати свої «міжнародні спори мирними способами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку і справедливість».

Тобто розглянутий у роботі інститут мирного врегулювання спорів представляє один із найважливіших міжнародно-правових засобів підтримки міжнародного миру і забезпечення мирного співіснування держав. Однак на сьогодні держави й досі застосовують збройні засоби задля вирішення своїх спорів, що призводить до колосальних людських втрат, погіршення стану економіки цих держав та, врешті-решт, погіршення міжнародних стосунків.

Зважаючи не те, що інститут мирного вирішення міжнародних конфліктів є не досить повно та детально досліджений, містить певні прогалини в наданні нормативних визначень основних понять, то доцільним є подальше дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних із розглянутим інститутом у сучасному міжнародному праві.

Крім того, на нашу думку, доцільним було б укладення багатостороннього міжнародного договору (конвенції) про мирне вирішення міжнародних суперечок, в якому на основі імперативних вимог принципів заборони застосування сили та погрози нею і принципу мирного вирішення спорів в їх сучасному змісті (кодифікованому в Декларції принципів 1970 р.) детально регламентувалася б процедура застосування всіх діючих міжнародно-правових засобів мирного врегулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларация про принципы международного права, что относятся дружних отношений та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Международное право: Учебник / Отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М. : Междунар. отношения, 1995.
4. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
5. Международный суд ООН на новом этапе / В.С. Верещетин // Московский журнал международного права. – 2002. – № 2. – 85 с.
6. Попков А.Н. Международный третейский суд [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.10 / А.Н. Попков. – М., 2000. – 33 с.
7. Мартенс Ф.Ф. Сучасне міжнародне право цивілізованих народів. Т. II / Ф.Ф. Мартенс. – М. 1994.
8. Игнатенко Г.В., Тиунов О.И. Международное право: Учебник для студентов вузов, обучающихся по спец. и напр. «Юриспруденция» / Г.В. Игнатенко. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 2001. – 584 с.
9. Статут Міжнародного Суду від 24 жовтня 1945 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page2.
10. Каразян Г.Р. Некоторые специфические черты международного арбитража / Г.Р. Каразян // Проблемы государства и права. – Вып. 11. – М., 1975. – С. 249.
11. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть / И.И. Лукашук. – М. : Бек, 1997. – 371 с.
12. Міжнародне публічне право : Навч. посібник / Відп. редактори Ю.С. Шемшеченко, Л.В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.